

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ПАНФІЛОВА ГАЛИНА БОРИСІВНА

УДК 159.923.2

**ДИНАМІКА Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ
В УСКЛАДНЕНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник кандидат психологічних наук, доцент
Заїка Євген Валентинович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри загальної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Саннікова Ольга Павлівна,
Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Головнєва Ірина Володимирівна,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»,
завідувач кафедри загальної і прикладної психології

Захист відбудеться 25 лютого 2012 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.08 в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 6, ауд. 442.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розіслано «24» січня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Барінова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Протягом свого життєвого шляху людині доводиться стикатися з проблемами, бідами, хворобами, складними ситуаціями в різних сферах буття. Кількість складних ситуацій значно зросла в наш час суспільно-історичних потрясінь, політичних змін, екологічно несприятливого стану довкілля, зatoryжної економічної кризи, ламання колишнього устрою життя і переоцінки цінностей, величезного інформаційного потоку.

Одним із чинників, що мають особливе значення в процесі підтримки психологічного благополуччя людини в ускладнених життєвих ситуаціях, є уявлення людини про себе, її Я-концепція (Л. І. Анциферова, Р. Бернс, В. В. Столін, Л. Г. Петухова).

Проблемі Я-концепції, уявленню людини про себе у психології присвячено величезну кількість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Питання про складну, рівневу будову даного феномену, його процесуальну розгорнутість, структуру і функції розглянуто в багатьох роботах. У сучасній науці цей феномен вивчається в контексті психології особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова, О. В. Шорохова), пов'язаний із вивченням самооцінки, самоствавлення, рівня вимог, сприйняття іншої людини (Н. В. Анкудінова, Г. І. Ліпкіна, В. С. Магун, В. В. Сафін, О. О. Бодальов, С. Р. Пантїлеєв), досліджується в рамках гендерного та статеворольового підходів у психології (Т. В. Говорун, О. Ф. Іванова, Д. М. Ісаєв, В. Ю. Каган, І. С. Кон, О. С. Кочарян), соціально-психічної та психофізіологічної адаптації (Б. Ф. Березін, О. В. Кузнецова, А. А. Налчаджян, О. П. Саннікова), у концепціях свідомості (М. Мамардашвілі, В. Минів, Ю. М. Швалб), несвідомого (С. Гроф), змінених станів свідомості (Ч. Тарт), творчих процесів (А. А. Налчаджян, Г. Сельє), девіантної поведінки (Ю. Васильєва, Л. Б. Філонов), розглядається у філософсько-психологічних дослідженнях моральної самосвідомості, відповідальності, вибору, моральної зрілості (Л. І. Анциферова, О. Г. Дробницький, К. Муздибаєв, О. Г. Спїркін, О. І. Титаренко), психологічних механізмів впливу (Р. Чалдіні), психологічного захисту з його спрямованістю на збереження цілісності «Я» суб'єкта (Л. Г. Петухова, М. Л. Светашева, Т. С. Яценко).

Низку наукових робіт присвячено вивченню впливу стресових ситуацій, екзаменаційної сесії на діяльність та вегетативні стани студентів (А. Ю. Варас, Н. П. Волкова, Л. Ю. Збарська, Н. І. Наєнко, В. С. Скок, С. І. Тамм, Т. В. Циганчук, Г. Г. Чукмасова, Ю. В. Щербатих). Однак проблема змін Я-концепції студентів у період екзаменаційної сесії вивчена недостатньо. Отже, значущість проблеми та її недостатня вивченість обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження належить до кола наукових досліджень кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках наукової теми «Трансформація пам'яті в сучасному суспільстві» (номер державної реєстрації 0110U000641), також входить до тематичного плану науково-дослідної роботи

кафедри гуманітарної підготовки та ідентифікації культурних цінностей Академії митної служби України і виконана в руслі загальнокафедральної теми «Гуманітарні проблеми в діяльності митника». Тема дисертаційного дослідження узгоджена рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15.06.2010 року).

Мета і задачі дослідження. *Мета роботи* – визначити динаміку Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання низки *задач*:

- 1) здійснити теоретичний аналіз уявлень про Я-концепцію, її структуру та особливості розвитку в студентському віці в сучасній психологічній науці;
- 2) розглянути основні характеристики ускладненої життєвої ситуації студентів у зв'язку з динамікою їх Я-концепції;
- 3) визначити особливості Я-концепції особистості та її динаміку на певних етапах розвитку ускладненої життєвої ситуації (на прикладі екзаменаційної сесії);
- 4) дослідити специфіку Я-концепції та її динаміку в ускладненій життєвій ситуації студентів, які відрізняються за гендерними характеристиками, етапами навчання (1–4 курси), успішністю навчання та спеціальністю, яку вони здобувають;
- 5) установити співвідношення складових Я-концепції;
- 6) виявити та описати типи самоствавлення та самооцінки студентів в ускладненій життєвій ситуації.

Об'єкт дослідження – Я-концепція особистості.

Предмет дослідження – складові Я-концепції та їх динаміка в ускладнених життєвих ситуаціях студентів.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали принципи генетичної психології (С. Д. Максименко), гендерний та статоворольовий підхід у психології (Т. В. Говорун, І. В. Головнєва, О. Ф. Іванова, Д. М. Ісаєв, В. Є. Каган, І. С. Кон, О. С. Кочарян), теоретичні положення щодо складної, рівневої будови самосвідомості та Я-концепції особистості (С. Р. Пантїлєєв, С. Л. Рубінштейн, В. В. Столін, Т. Б. Хомуленко, Н. В. Чепелева, І. І. Чеснокова, Ю. М. Швалб), концептуальні положення розвитку та формування особистості (К. О. Альбуханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Б. С. Братусь, Л. Ф. Бурлачук, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. М. М'ясищев, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова та ін.), концептуальні положення гуманістичної психології про особистість і активізацію особистісного потенціалу (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.), положення про особливості становлення особистості у студентському віці (Г. Абрамова, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, О. К. Дусавицький, Е. Еріксон, Г. С. Костюк, О. С. Кочарян, В. Т. Лісовський, В. О. Моляко, Н. В. Наумчик, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. Г. Солодухова, Т. Б. Хомуленко, Н. В. Чепелева, Т. С. Яценко та ін).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених задач було використано комплекс теоретичних і емпіричних методів:

теоретичні: теоретичний аналіз, індукція, абстрагування, узагальнення, порівняння, систематизація, інтерпретація даних;

емпіричні: анкетування, тестування, бесіда, спостереження, психодіагностичні методи;

математико-статистичні: методи математичної статистики, визначення достовірності відмінностей за t-критерієм Стюдента, метод χ^2 , кореляція за Пірсоном; дисперсійний, кореляційний, факторний і кластерний аналізи.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше встановлено:

- в ускладненій життєвій ситуації відбувається динаміка Я-концепції студентів та її складових: самоствавлення, самооцінки, самоідентифікації, сприйняття себе в часі та просторі життєвих подій, суб'єктивної оцінки невротичних проявів;
- динаміка Я-концепції студентів та її складових в умовах ускладненої життєвої ситуації пов'язана з гендерними особливостями, етапом (курсом) та успішністю навчання студентів, а також зі спеціальністю, яку студенти здобувають;
- стабільні і мінливі показники Я-концепції, а саме: до стабільних належать показники самоствавлення (самоприйняття та самоприв'язаність) і показники самооцінки (шкала «краса» та шкала «успіх»); до мінливих – показники самоствавлення (відкритість, самовпевненість, самокерування, відображене самоствавлення, самоцінність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення), показники самооцінки (шкали «щастя», «здоров'я», «впевність», «розум»), ідентифікації, кількість актуалізованих подій та їх загальна вага, суб'єктивна оцінка невротичних проявів;

поглиблено теоретичні уявлення про:

- типи самоствавлення студентів в ускладнених життєвих ситуаціях, а саме виявлено три типи: перший тип – «збалансоване самоствавлення», другий тип – «конфліктне самоствавлення» і третій тип – «позитивне самоствавлення»;
- типи самооцінки студентів в ускладнених життєвих ситуаціях, що характеризуються певною комбінацією її показників: перший тип характеризується високими значеннями всіх показників самооцінки, другий тип – їх низькими значеннями, третій і четвертий типи – на фоні середніх значень більшості показників самооцінки характеризуються домінуванням високих оцінок показників «щастя», «здоров'я» (третій тип) і низьким значенням показника «щастя» (четвертий тип);

дістало подальшого розвитку:

- уявлення про співвідношення показників самооцінки, у тому числі суб'єктивної оцінки невротичних проявів, самоствавлення, ідентифікації, суб'єктивної значущості подій, які утворюють три фактори: «самоствавлення», «песимізм» та «оптимізм».

Практичне значення одержаних результатів. У роботі запропоновано практичні рекомендації для психологів вищих навчальних закладів, спрямовані на організацію психологічної допомоги студентам в ускладнених життєвих ситуаціях. Отримані результати можуть бути використані в процесі психодіагностики

особливостей Я-концепції особистості; для створення корекційних та розвиваючих програм (з опорою на виявлені в дослідженні стабільні аспекти Я-концепції) з метою ефективного подолання ускладнених життєвих ситуацій та формування адекватних уявлень про себе в студентському віці.

Практичні рекомендації впроваджено в практику роботи психологів відділу соціально-психологічних досліджень Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ) (довідка № 11/1944 від 06.10.2010 р.), в навчальний процес Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара (довідка № 86-552-111 від 26.10.2010 р.), в навчальний процес Керченського економіко-гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (довідка № 45.01-149 від 26.10.2010 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та результати дослідження доповідалися на науковій конференції «Проблема особистості в сучасній науці» (Київ, 1997), на II Міжнародній конференції «Наука і освіта – 99» (Київ – Дніпропетровськ – Луганськ – Дніпродзержинськ, 1999), на Міжнародній науковій студентській конференції «Психологія особистості та суспільства у сучасному вимірі» (Харків, 2007), на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України» (Хмельницький, 2007), на науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економічної безпеки України в умовах її інтеграції до світового співтовариства» (Дніпропетровськ, 2005), на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми вдосконалення професійної підготовки фахівців з митної справи» (Дніпропетровськ, 2006), на Міжнародній науково-практичній конференції «Митна політика та актуальні проблеми економічної та митної безпеки України на сучасному етапі» (Дніпропетровськ, 2007), на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми зовнішньоекономічної діяльності та митної справи в умовах глобалізації» (Дніпропетровськ, 2010), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми екологічної психології» (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2011), теоретичні і практичні питання дисертаційного дослідження обговорювалися у рамках міжнародного семінару «Кодекс етики» (м. Вільнюс, Литовська Республіка, 2009).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження висвітлений у 17 наукових роботах, із яких 5 опубліковано у фахових виданнях України.

Структура і обсяг дисертації: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Основний текст дисертації викладено на 165 сторінках. Список використаних джерел налічує 300 найменувань (з них 12 – іноземними мовами). Дисертація містить 46 таблиць та 30 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і задачі дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне значення

і практичну цінність отриманих результатів, наведено дані про апробацію роботи, описано структуру роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення феномену Я-концепції студентів та її динаміки в ускладнених життєвих ситуаціях» подано аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури з проблеми дослідження, розглядається проблема Я-концепції особистості в сучасній психології, проаналізовано проблеми становлення Я-концепції студентів у процесі навчання у вищих навчальних закладах.

Аналіз літератури з проблеми Я-концепції особистості свідчить про те, що досліджувана нами проблематика знайшла відображення у фундаментальних дослідженнях Б. Г. Ананьєва, Н. В. Анкудінової, Л. І. Анциферової, О. О. Бодальова, Л. І. Божович, М. Й. Боришевського, Р. Бернса, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, Ч. Кулі, О. М. Леонтьєва, Г. І. Ліпкіної, В. С. Магуна, С. Р. Панталеєва, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, П. Р. Чамати, І. І. Чеснокової, О. В. Шорохової, Е. Еріксона), розглядається в рамках гендерного та статоворольового підходів у психології (Т. В. Говорун, О. Ф. Іванова, Д. М. Ісаєв, В. Ю. Каган, І. С. Кон, О. С. Кочарян), соціально-психічної та психофізіологічної адаптації (Б. Ф. Березін, О. В. Кузнецова, А. А. Налчаджян, О. П. Саннікова), у концепціях свідомості (М. К. Мамардашвілі, В. Минів, Ю. М. Швалб), несвідомого (С. Гроф), змінених станів свідомості (Ч. Тарт), творчих процесів (Г. Сельє, А. А. Налчаджян), девіантної поведінки (Ю. Васильєва, Л. Б. Філонов). Особливого значення надається проблемі уявлення людини про себе в роботах із вивчення психологічних механізмів впливу (Р. Чалдіні). Існує низка філософських і філософсько-психологічних досліджень, пов'язаних із проблемами відповідальності, вибору, моральної самосвідомості, моральної зрілості (Л. І. Анциферова, О. Г. Дробницький, К. Муздибаєв, О. Г. Спіркін, О. І. Титаренко).

Я-концепція природно входить у психічне життя людини і є продуктом становлення її як особистості. Цей феномен має складну, рівневу будову (рівні організму, індивіда і особистості), характеризується процесуальною розгорнутістю. Я-концепція – динамічна система уявлень людини про саму себе, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, характерологічних, соціальних та ін. властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, що впливають на власну особистість. Уявлення людини про себе змінюється протягом життя, у процесі переживання ускладнених життєвих ситуацій, розвивається, уточнюється, диференціюється. У рамках гуманістичної психології К. Роджерс досліджував динаміку Я-концепції в процесі клієнт-центрованої психотерапії. Позитивним результатом психотерапії вважалося наближення Я-реального до Я-ідеального. Показниками просторово-часової організації Я-концепції є «межі Я» суб'єкта, глибина і диференційованість структурних компонентів Я-концепції, фіксованість подій життєвого шляху суб'єкта в минулому, сьогоденні та майбутньому.

Я-концепція, як і будь-яке психічне утворення, потребує захисту, який може здійснюватися диференційовано. Окремі підструктури Я-концепції наділені захисними функціями. Ускладнена ситуація актуалізує спрямованість механізмів психологічного захисту на підтримку цілісності «Я» суб'єкта, приводить ці

механізми в дію. В ускладненій ситуації Я-концепція функціонує в умовах захисного режиму, в процесі якого функціонально відпрацьовується система прийомів і засобів її психологічного захисту.

Ситуація розглядається як результат активної взаємодії особистості та середовища, як система суб'єктивних і об'єктивних елементів, що об'єднуються в діяльності суб'єкта та відображаються у смисловій сфері особистості. Основними характеристиками ускладнених ситуацій є значущість ситуації; ступінь невизначеності; багатозначність ситуації; перебіг яскравих негативних або позитивних емоцій; великі енергетичні витрати тощо. Однією з типових ускладнених ситуацій у студентському віці є екзаменаційна сесія. У дисертації представлено характеристику студентства як вікової та соціально-психологічної категорії, розглянуто психологічну характеристику уявлень особистості про себе в студентському віці.

Отже, у психологічній літературі Я-концепція розглядається як динамічна система, однак проблема динаміки Я-концепції та її підструктур вивчена недостатньо. Тому було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях.

У другому розділі «Процедури та методи дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях» розглянуто структуру і процедуру емпіричного дослідження, описано дослідницьку вибірку та обґрунтовано методи дослідження. Дослідження проводилось у період 2005–2006 рр. зі студентами і курсантами першого і четвертого курсів технічного та юридичного факультетів АМСУ. У дослідженні взяли участь 264 особи 17–24 років.

Дослідження Я-концепції студентів проводилося з урахуванням 4 етапів розвитку ускладненої життєвої ситуації: на першому етапі вивчались особливості Я-концепції студентів у нормальних умовах, задовго до екзаменаційної сесії, на початку навчального року; на другому етапі – безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії, коли студенти максимально напружені та схвильовані; на третьому етапі – одразу після останнього іспиту екзаменаційної сесії; на четвертому етапі – у звичайних умовах на початку наступного навчального семестру.

У дослідженні використовувався такий комплекс психодіагностичних методик: 1) методика дослідження самоствавлення С. Р. Пантїлєєва, за допомогою якої вимірювалися шкали: відкритість, самовпевненість, самокерування, відображене самоствавлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення; 2) методика Дембо–Рубінштейн (модифікований варіант) для визначення самооцінки за шкалами «щастя», «здоров'я», «краса», «успіх», «упевненість», «розум»; 3) проєктивна методика «Хто Я?» для виявлення ідентифікацій (загальнолюдської, національної, регіональної, релігійної, статевої, сімейної, міжособистісної, професійної); 4) методика Л. І. Вассермана для діагностики суб'єктивної оцінки невротичних проявів; 5) методика «Психологічна автобіографія» Л. Ф. Бурлачука, О. Ю. Коржової для вивчення кількості та суб'єктивної значущості минулих і майбутніх, радісних і сумних подій.

У третьому розділі «Результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях та їх обговорення» наведено результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях.

Установлено, що Я-концепція та її складові зазнають динаміки залежно від *етапу розвитку* ускладненої ситуації (дані щодо динаміки самоствалення наведено в табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка самоствалення на різних етапах розвитку ускладненої життєвої ситуації

	1. Нормальні умови до сесії	2. Перед першим іспитом	3. Після останнього іспиту	4. Нормальні умови після сесії	P
Відкритість	5,8	6,0	6,1	5,8	0,08
Самовпевненість	6,7	7,2	7,2	7,0	0,008*
Самокерівництво	6,2	6,7	6,5	6,3	0,02*
Відображене самовідношення	6,2	6,6	6,6	6,3	0,09
Самоцінність	6,9	7,1	7,4	7,0	0,03*
Самоприйняття	6,4	6,5	6,6	6,5	0,83
Самоприв'язаність	6,1	6,2	6,2	6,0	0,74
Внутрішня конфліктність	5,0	4,8	4,8	4,3	0,0003*
Самозвинувачення	5,1	4,8	5,1	4,6	0,09

Примітка: * - $p \leq 0,05$

Як видно з табл. 1, у самостваленні відбуваються такі зміни: зростає значення показника «відкритість» на 1 та 2 етапах, значення показників «самовпевненість» і «самокерування» значно підвищуються на 2 етапі і знижуються на 3, значення показника «відображене самоствалення» значно зростає на 2 та 3 етапах, показника «самоцінність» – підвищується на 2 та 3 етапах, а «внутрішня конфліктність» – знижується, значення показника «самозвинувачення» знижується на 2 етапі, зростає на 3 і знову знижується на 4 етапі.

У цілому за всіма характеристиками самооцінка значно зростає в післясесійний період порівняно з досесійним; також для характеристик самооцінки «щастя», «здоров'я», «впевненість», «розум» характерне падіння на 2 етапі та значне підвищення на 3 етапі.

Значно зростає кількість загальнолюдських, сімейних ідентифікацій на 2 етапі, проте знижується кількість національних. Зменшується загальна кількість і вага подій радісних і сумних, минулого і майбутнього безпосередньо до і після іспитів. В ускладненій ситуації студенти більше сконцентровані на минулих подіях (причому минулих радісних) і не орієнтовані на майбутні події; відбувається зниження суб'єктивної оцінки невротичних проявів ($p \leq 0,0001$).

Незмінними у структурі Я-концепції студентів в ускладненій ситуації залишаються показники самоствавлення «самоприйняття», «самоприв'язаність» і характеристики самооцінки «краса» та «успіх». Отже, Я-концепція особистості має як динамічні, так і постійні складові.

Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях залежить від *гендерних особливостей*. Юнаки мають більш високі значення показників самоствавлення: «відкритість», «самовпевненість» ($p = 0,0158$), «самокерування» ($p = 0,0005$), «самоприв'язаність» на всіх етапах сесії; також юнаки мають вищі, ніж дівчата, значення показника «самозвинувачення» на всіх етапах сесії (окрім третього етапу). Юнаки вважають себе більш «здоровими», «успішними», «впевненими» ($p = 0,0003$). Більш «розумними» юнаки вважають себе на початку і в кінці ускладненої ситуації – на 1 і 4 етапах.

У сприйнятті себе в часі та просторі життєвих подій юнаки вказують більшу кількість минулих радісних подій ($p \leq 0,0001$), більшою є їхня вага ($p \leq 0,0001$), отже, слід констатувати, що юнаки оптимістичніші за дівчат. Суб'єктивна оцінка невротичних проявів у юнаків нижча, ніж у дівчат, на всіх етапах розвитку ускладненої ситуації ($p \leq 0,0001$), проте вона підвищується відразу після іспитів.

Відповідно дівчата мають вищі значення показника «відображене самоствавлення» на всіх етапах сесії, окрім третього, тобто вони очікують соціального схвалення і позитивної оцінки своєї поведінки та діяльності; також дівчата більш «внутрішньо конфліктні» ($p = 0,0004$), хоча в досесійний період «внутрішня конфліктність» у юнаків і дівчат фактично однакова. Дівчата «щасливіші» ($p = 0,0371$) на 1 і 2 етапі, на всіх етапах ускладненої ситуації вони вважають себе більш «красивими». Також для дівчат характерна більша кількість статевих ідентифікацій, а для юнаків – загальнолюдських і національних.

Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях має низку особливостей залежно від *курсу навчання*. Встановлено, що студенти 1 курсу мають вищі значення показників «відкритість» ($p = 0,0003$), «самовпевненість» (окрім 3 етапу) ($p = 0,0026$), «самокерування» ($p = 0,0034$), «внутрішня конфліктність» ($p \leq 0,0001$) (окрім 1 етапу) і «самозвинувачення» ($p = 0,0003$). Суб'єктивна оцінка невротичних проявів у студентів 1 курсу вища, ніж у студентів 4 курсу ($p \leq 0,0001$).

За всіма характеристиками самооцінка студентів 4 курсу вища, ніж у студентів 1 курсу, на всіх етапах ускладненої ситуації (проте перед іспитами студенти 4 курсу оцінюють себе як менш «здорових»). Студенти 4 курсу мають більшу кількість статевих ідентифікацій; більш оптимістичні та продуктивні у згадуванні життєвих подій (окрім 4 етапу): вказують більшу кількість подій (окрім 4 етапу) ($p \leq 0,0001$), більшою є їх вага (окрім 4 етапу) ($p \leq 0,0001$).

Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях має низку особливостей з урахуванням *успішності навчання*. Для успішних студентів характерні більш високі значення показників «самовпевненість» на 1 і 3 етапах сесії, «самоцінність» у «гарячий» період ускладненої ситуації на 2 і 3 етапах, «внутрішня конфліктність» – тільки на 1 етапі. Успішні студенти більш «щасливі» на 1 (у нормальних умовах до сесії) і 3 етапах (відразу після складання іспитів), «успішні», «впевнені» і «розумні» на всіх етапах сесії; мають низькі показники з суб'єктивної

оцінки невротичних проявів. За психологічною автобіографією успішні студенти демонструють більшу кількість і значущість (вагу) минулих і майбутніх подій, радісних і сумних, на всіх етапах сесії.

Для неуспішних студентів характерні більш високі значення показників «відкритість», «відображене самоствавлення», «самоприв'язаність», «самозвинувачення» на всіх етапах сесії, показника «самокерування» на 2, 3, 4 етапах, показника «самоцінність» на 1 і 4 етапах, показника «внутрішня конфліктність» на 2, 3, 4 етапах. Неуспішні студенти вважають себе менш «щасливими» на 2 і 4 етапах, менш «здоровими» на всіх етапах ускладненої ситуації, менш «красивими» на всіх етапах, окрім 3.

Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях пов'язана зі *спеціальністю, яку вони здобувають*. Для студентів технічного факультету на всіх етапах сесії характерні більш високі значення показників «відкритість», «самовпевненість» ($p = 0,0076$), «самокерування» ($p = 0,0004$), «відображене самоствавлення», «самоприв'язаність» ($p = 0,0226$), «внутрішня конфліктність» ($p = 0,0015$) та «самозвинувачення» (окрім 1 етапу); значення «самоцінності» ($p = 0,0145$) вище на 4-му етапі розвитку ускладненої ситуації, значення «самоприйняття» вище у студентів технічного факультету на 2 і 4 етапах. Студенти технічного факультету «щасливіші» на 3 етапі; також характеризуються вищими значеннями за шкалами «здоров'я» і «краса» на всіх етапах, окрім 1; більш «успішні» ($p = 0,0145$) і «впевнені» на всіх етапах ускладненої ситуації; мають значно нижчий рівень суб'єктивної оцінки невротичних проявів ($p = 0,0001$); продуктивніші й оптимістичніші у психологічній автобіографії: вказують більшу кількість ($p \leq 0,0001$) і вагу подій ($p \leq 0,0001$) (окрім 3 етапу – відразу після іспитів). Студенти технічного факультету мають більшу кількість сімейних ідентифікацій, а студенти юридичного факультету – статевих.

Студенти юридичного факультету на 1 етапі мають вищі значення показників «самоцінність» ($p = 0,0145$) і «самозвинувачення»; «щасливіші» на 1 і 2 етапах; «розумніші» на 3 етапі; менш «здорові» та «красиві» на всіх етапах, окрім 1; менш «успішні» та «впевнені» на всіх етапах ускладненої ситуації.

Установлено співвідношення складових Я-концепції та наявності у ній трьох факторів: «самоствавлення», «оптимізму», «песимізму».

На основі кластерного аналізу визначено *три типи самоствавлення* (рис. 1). Перший тип – «збалансоване самоствавлення» – має в цілому середні показники; на середньому рівні перебувають «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення», висока «самовпевненість». Другий тип – «конфліктне самоствавлення» – має низькі показники позитивного самоствавлення і високі – «внутрішньої конфліктності» та «самозвинувачення», значно знижено «відображене самоствавлення» і «самоприв'язаність». Третій тип – «позитивне самоствавлення» – має високі показники, серед яких особливо вирізняється висока «самоцінність», а «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення» перебувають на низькому рівні.

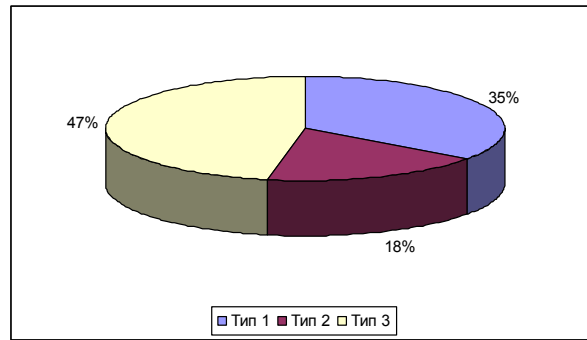

Рис. 1. Представленість типів самоствалнення студентів в ускладненій життєвій ситуації, визначених на основі кластерного аналізу

Визначено *чотири типи самооцінки студентів* в ускладненій ситуації (див. рис. 2). Перший тип (40 %) – завищений; другий тип (12 %) – занижений, особливо занижені показники «краси» та «успішності»; третій тип (31 %) – із середніми показниками самооцінки, відносно високими є значення показників «щастя» і «здоров'я»; четвертий тип (17 %) – також із середніми показниками, але самооцінка «щастя» дуже низька.

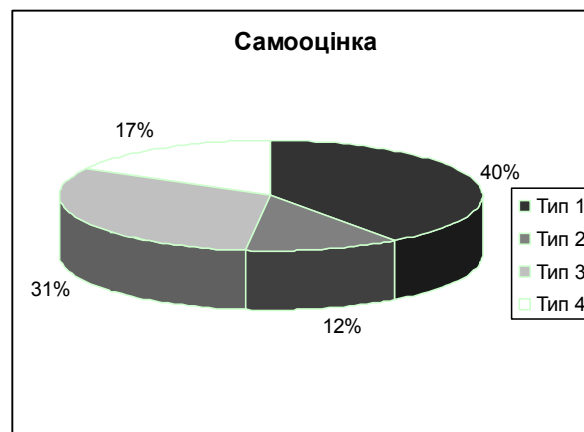

Рис. 2. Представленість типів самооцінки студентів в ускладненій життєвій ситуації

ВИСНОВКИ

В роботі представлено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження проблеми динаміки Я-концепції особистості. Поглиблено теоретичні уявлення щодо адаптивної функції та структурної будови Я-концепції. Виявлені особливості динаміки Я-концепції студентів з урахуванням етапу ускладненої ситуації, гендерних характеристик, курсу, успішності навчання та спеціальності, що здобувається студентами. У результаті проведеного дослідження дійшли таких висновків.

1. Я-концепція представляє собою динамічну систему уявлень людини про саму себе. Це складне, структуроване утворення, складові якого різною мірою виконують функцію адаптації, контролю, стабілізації та внутрішньої узгодженості особистості. В ускладненій життєвій ситуації доведено факт динаміки Я-концепції

особистості студентів та її складових: самоствавлення, самооцінки, ідентифікації, суб'єктивної значущості подій, суб'єктивної оцінки невротичних проявів.

2. Ускладнена життєва ситуація є результатом активної взаємодії особистості та середовища, системою суб'єктивних і об'єктивних елементів, що об'єднуються в діяльності суб'єкта й відображаються у смисловій сфері особистості. Основними характеристиками ускладнених життєвих ситуацій є значущість ситуації, міра невизначеності, багатозначність ситуації, перебіг яскравих негативних або позитивних емоцій, великі енергетичні витрати та ін. Типовим прикладом ускладненої життєвої ситуації у студентському віці є екзаменаційна сесія. Визначено чотири етапи розвитку ускладненої життєвої ситуації, на яких проводилася психодіагностика показників Я-концепції: перший – задовго до екзаменаційної сесії; другий – безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії; третій – одразу після останнього іспиту; четвертий – у звичайних умовах початку наступного навчального семестру.

3. На різних *етапах розвитку ускладненої життєвої ситуації* складові Я-концепції студентів та їх показники певним чином змінюються. У самоствавленні на другому і третьому етапах зростають значення таких показників, як «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «відображене самоствавлення», «самоцінність». Значення показника «внутрішня конфліктність» знижується на всіх етапах, особливо на другому і третьому, показник «самозвинувачення» знижується на другому етапі й поступово підвищується на третьому, а потім знову знижується.

Для характеристик самооцінки «щастя», «здоров'я», «упевненість», «розум» характерне падіння безпосередньо перед іспитами і значне підвищення відразу після них. Також зменшується кількість і оцінка актуалізованих у пам'яті подій, студенти сконцентровані на минулих радісних подіях і не налаштовані на майбутні; на другому етапі зростає кількість загальнолюдських, сімейних ідентифікацій, проте знижується кількість національних; знижуються значення суб'єктивної оцінки невротичних проявів. Незмінними в ускладненій ситуації залишаються показники самоствавлення «самоприйняття» і «самоприв'язаність», характеристики самооцінки «краса» та «успіх».

4. Динаміка Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації зазнає впливу з боку гендерних характеристик, етапу (курсу) та успішності навчання, а також спеціальності, яку здобувають студенти, тобто означені характеристики можуть поставати як психологічні чинники динаміки Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації.

4.1. *Юнаки порівняно з дівчатами* мають вищі показники за шкалами «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «самоприв'язаність», «самозвинувачення» на всіх етапах сесії (окрім третього етапу); вони вважають себе більш «здоровими», «успішними», «впевненими»; «розумнішими» вони вважають себе на початку і в кінці ускладненої ситуації; юнаки є більш оптимістичними, ніж дівчата: вказують більшу кількість і вагу радісних подій; суб'єктивна оцінка невротичних проявів у юнаків значно нижча, ніж у дівчат на початкових етапах розвитку ускладненої ситуації, а відразу після іспитів підвищується; дівчата очікують соціального схвалення та позитивної оцінки своєї поведінки та діяльності, що виявляється у вищих значеннях показників «відображене самоствавлення» (окрім

третього етапу); дівчата більш «внутрішньо конфліктні» на всіх етапах сесії, «щасливіші» на початку ускладненої ситуації (1 і 2 етапи) та завжди, на всіх етапах більш «красиві»; для юнаків характерна більша кількість загальнолюдських та національних ідентифікацій, а для дівчат – статевих.

4.2. *Студентам першого курсу* властиві високі значення за показниками «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення» на більшості етапів ускладненої ситуації; за всіма характеристиками самооцінки першокурсники, порівняно з четвертим курсом, на всіх етапах ускладненої ситуації мають менші значення показників; студенти четвертого курсу мають більшу кількість статевих ідентифікацій, в оцінці подій життєвого шляху є більш продуктивними й оптимістичними, вказують більшу кількість і психологічну вагу майбутніх і минулих, радісних і сумних подій; мають менші значення з суб'єктивної оцінки невротичних проявів.

4.3. *Для успішних студентів* характерні більш високі результати за показниками «самовпевненість», «самоцінність» на 1, 2 і 3 етапах сесії; значення «внутрішньої конфліктності» вищі тільки на 1 етапі; успішні студенти мають вищі значення таких показників самооцінки, як «успіх», «упевненість», «розум», і низькі значення показників суб'єктивної оцінки невротичних проявів на всіх етапах сесії; крім того, успішні студенти, порівняно з неуспішними, більш продуктивні й оптимістичні в оцінці подій свого життя.

4.4. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях пов'язана зі *спеціальністю, яку вони здобувають*. Студенти технічного факультету відрізняються вищими значеннями таких показників, як «відкритість», «самовпевненість», «самокерування», «відображене самоствавлення», «самоприв'язаність», «внутрішня конфліктність», «самоприйняття» на різних етапах розвитку ускладненої ситуації, причому показник «самозвинувачення» вищий на всіх етапах ускладненої ситуації, окрім досесійного етапу. Саме ці студенти вважають себе більш «щасливими», «здоровими» і «красивими», більш «успішні» та «впевнені» в собі на більшості етапів ускладненої ситуації; мають більшу кількість сімейних ідентифікацій. Рівень суб'єктивної оцінки невротичних проявів у них значно нижчий порівняно зі студентами юридичного факультету.

5. Аналіз співвідношення показників самооцінки, у тому числі суб'єктивної оцінки невротичних проявів, самоствавлення, ідентифікації, суб'єктивної значущості подій, дозволив визначити три фактори: «самоствавлення», «песимізм» і «оптимізм». Фактор I – «самоствавлення» – об'єднує показники самоствавлення й самооцінки; фактор II – «оптимізм» – включає показник кількості та значущості актуалізованих у пам'яті позитивних подій минулого і майбутнього. Фактор III – «песимізм» – об'єднує показники кількості та значущості актуалізованих у пам'яті негативних подій минулого і майбутнього.

6. Для студентів в ускладнених життєвих ситуаціях характерні *три типи самоствавлення*. Перший тип – «збалансоване самоствавлення» – характеризується середніми показниками самоствавлення, на середньому рівні перебувають також «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення», висока «самовпевненість»; другий тип – «конфліктне самоствавлення» – характеризується низькими показниками позитивного самоствавлення і високими – «внутрішньої конфліктності»

та «самозвинувачення», понад усе знижені «відображене самоствавлення» і «самоприв'язаність»; третій тип – «позитивне самоствавлення» має високі показники самоствавлення, серед яких особливо вирізняється висока «самоцінність», а значення показників «внутрішня конфліктність» і «самозвинувачення» перебувають на низькому рівні. В ускладнених життєвих ситуаціях для студентів характерні такі *чотири типи самооцінки*: перший тип (40 %) характеризується високими показниками самооцінки за всіма шкалами; другий тип (12 %) характеризується заниженою самооцінкою, особливо показників «краси» та «успішності». Третій тип (31 %) характеризується середніми показниками самооцінки з відносно високою самооцінкою показників «щастя» і «здоров'я». Четвертий тип (17 %) також характеризується середніми значеннями показників, але самооцінка «щастя» дуже низька.

Зміни Я-концепції студентів відбуваються гетерохронно. Динаміка Я-концепції є суперечливою, різноплановою, має протилежні тенденції: одні зміни сприяють стабілізації особистості, інші призводять до дезорганізації та дестабілізації, підвищеної тривожності, негативних переживань; також відбуваються зміни, які не можна однозначно віднести до стабілізуючих або дезорганізуючих.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні механізмів регуляції поведінки особистості, що пов'язані з Я-концепцією.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Панфілова Г. Б. Особенности самосознания в субъективно трудной ситуации / Г. Б. Панфилова // Вестник Днепропетровского университета. Педагогика и психология. – Выпуск 5. – 2000. – С. 47–52.

2. Панфілова Г. Б. Динаміка Я-концепції студентів в період екзаменаційної сесії / Г. Б. Панфілова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». – 2011. – Вип. 937. – С. 234–237.

3. Панфілова Г. Б. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях / Г. Б. Панфілова // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 41. – С. 150–158.

4. Панфілова Г. Б. Особливості трансформації психологічної автобіографії студентів в ускладнених життєвих ситуаціях (на прикладі екзаменаційної сесії) / Г. Б. Панфілова // Вісник Національного університету оборони України : Зб-к наук. праць. – 2011. – Вип. № 4 (23). – С. 222–226.

5. Панфілова Г. Б. Самовідношення та самооцінка студентів в період екзаменаційної сесії / Г. Б. Панфілова // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Том VII. Екологічна психологія. – Вип. 27. – Житомир : Видавництво ЖДУ імені І. Франка, 2011. – С. 232–241.

6. Панфілова Г. Б. До питання про визначення поняття «захисний режим» і його зв'язок із самосвідомістю / Г. Б. Панфілова // Наукові записки : збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / Укл. П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – Ч. 2. – К. : НПУ, 2000. – С. 95–99.

7. Панфілова Г. Б. Впровадження сучасних освітніх технологій та розвиток самосвідомості в процесі навчання у вузі / Г. Б. Панфілова // Наукові записки : збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова / Укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. – Вип. LVIII (58). – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 78–84.

8. Панфілова Г. Б. К вопросу об особенностях самосознания личности при нарушениях социальной регуляции поведения / Г. Б. Панфилова // Вопросы профилактики и коррекции преступности в подростковом и раннем юношеском возрасте (итоги психодиагностической и коррекционной работы с воспитанниками Павлоградской воспитательно-трудовой колонии в 1998 г.). – Днепропетровск, 1999. – С. 46–50.

9. Панфілова Г. Б. Самосознание как целеполагание / Г. Б. Панфилова // Філософія. Культура. Життя : зб. наук. пр. – Вип. 5 – Дніпропетровськ, 1999. – С. 227–232.

10. Панфілова Г. Б. Динаміка уявлень про себе студентів вищих навчальних закладів / Г. Б. Панфілова // Сучасні психолого-педагогічні тенденції розвитку освіти у вищих навчальних закладах України : всеукр. наук.-теор. конф., 18–19 жовтня 2007 р. : тези доп. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 139–140.

11. Панфілова Г. Б. Развитие самосознания личности студента в процессе обучения в вузе / Г. Б. Панфилова // Психологія особистості та суспільства у сучасному вимірі : міжнар. наук. студент. конф., 14–16 травня 2007 р. : тези доп. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – 2007. – С. 178–180.

12. Панфілова Г. Б. Самоотношение подростков при нарушении социальной регуляции поведения и субъективно трудная жизненная ситуация / Г. Б. Панфилова // Наука і освіта – 99 : Друга міжнар. конф., 15–30 січня 1999 р. : тези доп. – Том 13. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 33.

13. Панфілова Г. Б. Розвиток самосвідомості як шлях формування психологічної культури майбутніх митників / Г. Б. Панфілова // Актуальні проблеми економічної безпеки України в умовах її інтеграції до світового співтовариства : наук.-практ. конф. курсантів, студ. та мол. наук., 31 березня – 1 квітня 2005 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2005. – С. 140–141.

14. Панфілова Г. Б. Значення психологічних знань під час проведення митного контролю / Г. Б. Панфілова // Проблеми вдосконалення професійної підготовки фахівців з митної справи : Всеукр. наук.-практ. конф., 23–24 листопада 2006 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2006. – С. 149–150.

15. Панфілова Г. Б. Самопізнання та самовиховання як фактор морального розвитку особистості працівників митної служби / Г. Б. Панфілова // Митна політика та актуальні проблеми економічної та митної безпеки України на сучасному етапі : Міжнар. наук.-практ. конф., 23 листопада 2007 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2008. – С. 327–329.

16. Панфілова Г. Б. Формування Я-концепції в процесі морально-психологічної підготовки митника / Г. Б. Панфілова // Актуальні проблеми

зовнішньоекономічної діяльності та митної справи в умовах глобалізації : Міжнар. наук.-практ. конф., 3 грудня 2010 р. : тези доп. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. – С. 189–191.

17. Чередниченко Г. Б. Личность в субъективно трудной жизненной ситуации / Г. Б. Чередниченко // Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень : Всеукр. конф. мол. наук., 23–25 березня 1998 р.: тези доп. – К. : Київський університет імені Тараса Шевченка, 1999. – С. 16–18.

АНОТАЦІЯ

Панфілова Г. Б. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за фахом 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Харків, 2011.

Дисертаційна робота містить дослідження динаміки Я-концепції особистості студентів на різних етапах розвитку ускладненої життєвої ситуації з урахуванням гендерних особливостей, курсу, успішності навчання і спеціальності, яку студенти здобувають. Типовим видом ускладненої ситуації в студентському віці є екзаменаційна сесія. Визначено динамічні та стабільні показники Я-концепції в ускладненій ситуації. Встановлено співвідношення складових Я-концепції, які утворюють три фактори: самоставлення, песимізму і оптимізму. Виявлено три типи самоставлення та чотири типи самооцінки студентів в ускладнених життєвих ситуаціях.

Ключові слова: Я-концепція, особистість, психологічні особливості студентів, студентський вік, ускладнена життєва ситуація.

АННОТАЦИЯ

Панфилова Г. Б. Динамика Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Харьков, 2011.

Диссертационная работа содержит исследование динамики Я-концепции личности студентов в усложненных жизненных ситуациях. Изучена специфика студенческого возраста и особенности формирования представлений о себе в этот период. Анализ теоретических подходов к пониманию феномена Я-концепции личности позволил разграничить изучаемый феномен со смежными понятиями, выделить в структуре изучаемого феномена когнитивный аспект, эмоционально-ценностный и поведенческий. В работе понятия Я-концепция и самосознание рассматриваются не как синонимы, Я-концепция является результатом, итоговым продуктом процессов самосознания.

В работе представлены теоретическое обобщение и новое решение проблемы динамичности Я-концепции. Углублены теоретические представления относительно адаптивной функции Я-концепции.

Я-концепция представляет собой динамическую систему представлений человека о самом себе. Это сложное, структурное образование, составляющие которого по-разному выполняют функцию адаптации. Одни составляющие Я-концепции способствуют преодолению и переживанию усложненных жизненных ситуаций, выполняют адаптивную функцию. Другие составляющие выполняют функцию контроля, стабилизации и внутренней согласованности личности.

Проведено эмпирическое изучение особенностей динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях на примере экзаменационной сессии с учетом следующих ее этапов: задолго до экзаменационной сессии; непосредственно перед первым экзаменом; сразу после последнего экзамена; в нормальных условиях, в начале следующего учебного семестра. Изучены особенности динамики Я-концепции студентов с учетом гендерных особенностей, этапа и успешности обучения, а также приобретаемой студентами специальности. Определены динамичные и стабильные показатели Я-концепции в усложненной ситуации.

Экспериментально установлено соотношение подструктур Я-концепции, которые образуют три фактора: «самоотношение», «пессимизм» и «оптимизм». Фактор 1 «самоотношение» включает показатели самоотношения и самооценки. Фактор 2 «оптимизм» включает количество и значимость актуализированных в памяти позитивных событий прошлого и будущего. Фактор 3 «пессимизм» включает количество и значимость актуализированных в памяти негативных событий прошлого и будущего. В зависимости от этапа развития усложненной ситуации все три фактора изменяются.

На основе кластерного анализа выделены три типа самоотношения. Первый тип – «сбалансированное самоотношение» – характеризуется средними показателями самоотношения, на среднем уровне находятся также «внутренняя конфликтность» и «самообвинение», «самоуверенность» высокая. Второй тип – «конфликтное самоотношение» – характеризуется низкими показателями позитивного самоотношения и высокими – «внутренней конфликтности» и «самообвинения», более всего снижены «отраженное самоотношение» и «самопривязанность». Третий тип – «позитивное самоотношение» – имеет высокие показатели самоотношения, среди которых особенно выделяется высокая «самоценность», а «внутренняя конфликтность» и «самообвинение» находятся на низком уровне. В усложненных жизненных ситуациях для студентов характерны четыре типа самооценки: первый тип (40 %) характеризуется высокими показателями самооценки по всем шкалам; второй тип (12 %) характеризуется заниженной самооценкой, наиболее занижена самооценка «красоты» и «успешности»; третий тип (31 %) имеет средние показатели самооценки с относительно высокой самооценкой «счастья» и «здоровья»; четвертый тип (17 %) – очень низкая самооценка «счастья» на фоне средних значений показателей самооценки.

Установлено, что изменения Я-концепции студентов происходят гетерохронно. Динамика Я-концепции является противоречивой, разноплановой, имеет противоположные тенденции. В диссертационной работе представлены общие, наиболее типичные особенности динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: Я-концепция, личность, психологические особенности студентов, студенческий возраст, усложненная жизненная ситуация.

ANNOTATION

Panfilova G. B. The dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations. – Manuscript.

The thesis for the Candidate Degree in psychology, speciality 19.00.01 – general psychology, history of psychology. V. N. Karazin Kharkiv National University Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine. – Kharkiv, 2011.

The dissertation contains the research into the dynamics of the I-conception of students' personalities in the complicated everyday situations taking into account gender peculiarities, term of education and academic progress as well as speciality, that is acquired. A usual type of the complicated situation in the student's age is an examination session. The dynamic and stable aspects of the I-conception in the complicated situation are defined. The system structure of the I-conception consists of three factors such as self-attitude, factor of pessimism and factor of optimism. Three types of self-attitude and four types of self-esteem of students in complicated situations are identified.

Keywords: I-conception, personality, psychological features of students, student age, complicated everyday situation.